

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.14(075)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2022.40>**О. П. Безносок***orcid.org/0000-0002-4447-9901**кандидат історичних наук,**доцент кафедри загально-правових та гуманітарних дисциплін,**заступник директора**Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту**Національного університету «Одеська юридична академія»***О. М. Гаргат-Українчук***orcid.org/0000-0002-1974-1226**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінального права та кримінології**Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту**Національного університету «Одеська юридична академія»***Н. Г. Юрчишин***orcid.org/0000-0001-7110-5369**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права**Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту**Національного університету «Одеська юридична академія»***МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Постановка проблеми. Сучасне розуміння правового інституту захисту прав людини і громадянина розглядається через призму конституційно-правового і міжнародно-правового обов'язку сучасних держав, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил, що прямо або опосередковано передбачені для даних цілей. У процесі світової інтеграції окремі держави, відстоюючи права людини, застосовують як національні механізми їх захисту, а також, одночасно, наднаціональні способи впливу та регулювання функцій захисту держави щодо прав людини. Дані системи не складають відокремленої частини цілісного, а постійно знаходяться у взаємозв'язку, що проявляється у методах співробітництва та взаємовпливу.

Метою статті є аналіз сучасних міжнародно-правових механізмів забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина та розкриття перспективи розвитку положень міжнародного права та права Європейського Союзу у частині удосконалення даного правового інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням механізму захисту прав людини у міжнародному праві та в праві Європейського Союзу на різних рівнях науково пізнання займалося

багато науковців. Теоретичну основу нашого наукового доробку склали праці Д. В. Аббакумової, В. Г. Буткевича, М. В. Буроменського, М. М. Гнатовського, О. В. Задорожнього, С. В. Ківалова, М. І. Козюбри, О. В. Кресіна, П. М. Рабіновича, І. В. Яковюка, Г. Ю. Юдківської тощо.

Вклад основного матеріалу. Реальний захист прав людини у світовій практиці належить до найгостріших проблем сьогодення. В останні роки дане питання є предметом серйозних наукових дискусій. Розвивати і зміцнювати демократичні держави неможливо без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій. Держава зобов'язана проявляти активність у забезпеченні прав людини, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод [1, с. 16].

В іншому випадку, сучасна доктрина захисту прав людини виходить далеко за межі державного регулювання та національно-правових способів захисту прав людини. У цьому аспекті існують ефективні міжнародно-правові механізми захисту прав людини, які охоплюють дві основні моделі, що розглядаються у поєднанні як універсальних, так і регіональних систем захисту прав людини.

Тому, проблема механізму захисту прав людини виходить за межі відповідальності окремої держави, перетворюючись також на справу світового співтовариства та регіональних інтеграційних об'єднань, які нормативно визначають універсальні правові стандарти, яких держава повинна дотримуватись.

Поняття «міжнародний захист прав людини» в останні десятиліття досить часто використовується в міжнародній та національних правових системах, у міжнародних відносинах та міжнародній політиці. В загальному, міжнародно-правовий захист прав людини являє собою систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою реалізації міжнародних стандартів прав та свобод людини або їх поновлення у випадку порушення [2, с. 15].

Поширеним є розуміння міжнародного захисту прав людини як міжнародного співробітництва держав, зусиль і заходів ООН по сприянню загальній повазі й дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії [3, с. 7]. У цьому випадку, міжнародний захист прав людини є інститутом, який входить до галузі міжнародного гуманітарного права, правовою основою якого є норми, закріплені в Статуті ООН.

В юридичній літературі, в системі міжнародного захисту прав людини виокремлюють її міжнародно-правові механізми. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини поділяють на: 1) міжнародні органи, які діють в рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів в особистій якості і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень [4, с. 38].

Більше того, усі міжнародні органи, які входять до міжнародної системи захисту прав людини поділяють на дві групи: універсальні та регіональні. Універсальні органи (організації) – це органи та організації, які розповсюджують свою діяльність на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Ці механізми у тій чи іншій мірі пов'язані з основною організацією світу – ООН. Серед таких організацій слід виділити наступні: Генеральна Асамблея ООН, Економічна та Соціальна Рада. Крім цих органів в рамках ООН діють і спеціалізовані правозахисні організації, які поділяють на три основних види: 1. постійні органи, які є частиною апарату ООН:

Комісія з прав людини її експертний орган; Центр з прав людини, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, Верховний Комісар ООН з прав людини; 2. органи утворені згідно міжнародних угод, укладених під егідою ООН (Комітет ООН з прав людини, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань тощо); 3. спеціалізовані установи ООН.

Науковці у галузі міжнародного права також вважають, що до міжнародно-правових засобів можна віднести: а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми) і б) міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали) [4, с. 38].

Характеризуючи регіональні міжнародні органи (організації), можна сказати, що вони являють собою такі організації, коли їх учасниками є держави, що знаходяться у межах певного регіону світу. Наочним прикладом однієї із таких регіональних організацій є Європейський Союз із своєю системою захисту прав людини. В умовах сьогодення, Європейський Союз демонструє ефективну взаємодію національно-правових та міжнародних регіональних систем захисту прав людини.

Повага та захист прав людини на сьогоднішній день є одним із керівних напрямів діяльності Європейського Союзу. Оскільки, Європейський Союз – це міждержавна організація, яка створена на основі міжнародних договорів, тому його діяльність, відповідно до цілей та принципів цієї організації, головним чином, спрямована на співробітництво у сфері захисту прав людини. Основні права людини є складовою конституційних принципів для держав-членів Європейських Співтовариств, а також загальних принципів, закріплених в нормах міжнародного права. При цьому, Суд ЄС має захищати основні права людини шляхом застосування відповідних положень конституцій і міжнародних угод із захисту прав людини. Охорона цих прав згідно зі спільними конституційними традиціями держав-членів має забезпечуватися в межах структури і цілей Європейських Співтовариств [5, с. 133].

В Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини. Національну систему захисту прав людини, яка функціонує в державах-членах, доповнює система захисту на рівні Євросоюзу. Окрім цього, захист прав і свобод людини здійснюється в межах Ради Європи, учасниками якої є всі держави-члени Євросоюзу.

Отже, в Європі сформувалися дві самостійні системи захисту прав людини – в межах Ради Європи і Європейських Співтовариств.

В межах Європейської системи захисту прав людини потрібно визначити сім основних органів Євросоюзу – Європарламент, Європейська Рада, Рада ЄС, Єврокомісія, Суд ЄС, Європейський центральний банк, Рахункова палата ЄС, яким належать значні повноваження у даній сфері.

Однак, компетенція інститутів Європейських Співтовариств у сфері захисту прав людини на перших етапах своєї діяльності була досить обмеженою. Так, наприклад, Суд ЄС не мав кримінальної юрисдикції, що звужувало його можливості займатися питаннями захисту прав і свобод людини. При розгляді справ тільки час від часу йому доводилося займатися політичними і соціальними правами. Тому, Суд ЄС не розглядав питання захисту прав людини систематично. Проте, саме Суд ЄС почав процес поширення компетенції Співтовариств на сферу захисту прав людини. Певний тиск на нього здійснювали національні конституційні суди, відмовляючись визнавати примат права Європейських Співтовариств, якщо воно не гарантує захисту прав людини [6, с. 154].

Суд ЄС захищає, по-перше, фундаментальні права, які випливають зі змісту установчих договорів і специфіка яких полягає в тому, що вони захищаються тоді, коли Співтовариство має конкретну компетенцію в цьому питанні; по-друге, основні права громадян Союзу, що передбачені Маастрихтським договором, по-третє, основні права і свободи людини в загальнозживаному розумінні цього поняття, що є наочним свідченням еволюції Євросоюзу в напрямі запровадження повномасштабного захисту прав і свобод людини.

В подальшому, важливу роль у Європейській системі захисту прав людини почала відігравати Рада Європи.

Рада Європи – найстаріша міжурядова організація в Європі, яка була створена 5 травня 1949 р., до сфери діяльності якої, зокрема, входить захист та збереження прав та основних свобод людини [7, с. 46].

Рада Європи в тісній співпраці з Європейським Союзом формує європейську систему захисту прав людини, в якій особливе місце займає Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., що, безперечно, є основним документом прийнятим РЄ у сфері захисту прав людини. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод відіграє значну роль в процесі гармонізації стандартів у галузі захисту прав і свобод людини в Європі [7, с. 47].

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод визначає перелік прав та основних свобод, які потребують захисту.

Права і свободи людини, закріплені в Розділі I Конвенції та протоколах до неї, охоплюють найважливіші цивільні, політичні та економічні права, в тому числі: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, свободу совісті та віросповідання, свободу вираження поглядів, право на мирні зібрання, право на об'єднання і асоціації, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу власності, заборона дискримінації, катувань, рабства, примусової праці, недопустимість покарання без закону та інші права.

Основним механізмом реалізації контролю Ради Європи над захистом прав людини у державах-членах РЄ є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Компетенція ЄСПЛ обумовлена, перш за все, метою його діяльності, яка закріплена в ст. 19 ЄКПЛ: забезпечення дотримання зобов'язань, прийнятих на себе державами по ЄКПЛ та протоколами до неї. Для досягнення поставленої мети ЄСПЛ наділений такою компетенцією: розглядати скарги на порушення прав і свобод людини, гарантованих відповідно до ЄКПЛ та протоколами до неї; тлумачити і застосовувати положення ЄКПЛ та протоколів до неї тощо. До компетенції ЄСПЛ входить розгляд двох категорій скарг: міждержавних справ (ст. 33 ЄКПЛ) та індивідуальних скарг (ст. 34 ЄКПЛ). Переважна більшість звернень, що надходять до ЄСПЛ, це індивідуальні скарги, що направляються приватними особами або групами приватних осіб [7, с. 50].

Водночас, ще одним із основних органів Ради Європи є Комітет міністрів є керівним органом РЄ, що складається з міністрів закордонних справ держав-членів або їх постійних представників, які перебувають у Страсбурзі, а також інших членів урядів [8, с. 207]. Комітет, зокрема, приймає висновки у формі рекомендацій урядам держав-членів ЄС із питань, що розглядаються, готує до ухвалення тексти конвенцій та угод, здійснює контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

Разом з тим, Парламентська асамблея Ради Європи є також основним органом, який відіграє важливе значення у правозахисному механізмі прав людини на території ЄС. Даний орган є консультативним, складається з представників кожної держави-члена, що обираються зі складу його парламенту. Національна делегація держав має включати представників всіх політичних партій, які входять до складу парламенту. Асамблея є консультативним органом, що надає рекомендації та висновки Комітету міністрів, котрі останній може, однак не зобов'язаний, враховувати. Асамблея може приймати резолюції як механізм розвитку власних поглядів та політики.

Європейська система захисту прав людини також включає інститут Комісара Ради Європи з прав людини. 7 травня 1999 року Комітет міністрів Ради Європи на своїй 104-й сесії в Будапешті прийняв Резолюцію (99) 50 про Комісара з прав людини Ради Європи. Таким чином, в рамках найавторитетнішої правозахисної організації, якою є Рада Європи, з'явився новий інститут, незалежна посадова особа, завдання якої сприяти повазі прав людини та їх дотриманню в країнах РЄ [9, с. 436].

Важливо зазначити, що, Комісару надана ініціатива щодо аналізу законодавства і правозастосовної практики держав-членів Ради Європи. Більше того, це дає йому можливість усувати колізії у правозастосовній практиці держав-членів ЄС і Ради Європи, чого позбавлений Європейський суд з прав людини, оскільки механізм Суду починає діяти тільки після отримання звернення про порушення прав людини. Європейський суд з прав людини не проводить оцінки того або іншого національного нормативного акта. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Суд лише ухвалює рішення про те, чи допустила держава в конкретному випадку порушення права або свободи згідно зі своїми зобов'язаннями за Конвенцією [9, с. 437].

Висновки. Підводячи підсумки нашого дослідження, можна дійти висновку про те, що Європейська система захисту прав людини базується на нормах міжнародного права та національного права держав-членів ЄС. На сьогодні найважливішу роль у сприянні забезпеченню та захисту прав людини на європейському рівні відіграє Рада Європи та її основні органи. Створення посади Комісара РЄ з прав людини є ефективною можливістю зміцнити системний підхід до заохочення і захисту прав людини в рамках Ради Європи. Ефективність діяльності Комісара значною мірою залежить від готовності держав співпрацювати з ним, а також від політичної волі цих держав і їх рішучості поліпшувати ситуацію із дотриманням прав людини в регіоні. Разом з тим, рішення Суду ЄС також є визначальними у питаннях захисту прав і свобод особи в Євросоюзі. Суд ЄС закріпив, що основоположні права людини є складовою частиною загальних принципів права Спільнот.

Література

1. Пайда Ю.Ю. Визначення юридичних засобів захисту прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2, С. 16-20.
2. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 с.
3. Удовенко Г.Й. Завдання подальшого розвитку системи забезпечення прав людини в Україні. *Законодавчий захист прав людини*. Матеріали семінару Верховної Ради України та Ради Європи 11.06.1999. С. 6-11.

4. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. *Право України*. 2007. № 3. С. 37-41.

5. Біліченко В.В. Механізм європейської системи захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 133-135.

6. Д. Бандас Захист прав людини в Європейському Союзі. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молод. вчених [м. Тернопіль, 3-4 квіт. 2014 р.]. редкол.: С. В. Гродський, Ю. П. Гуменюк, М. А. Живко [та ін.]; відп. за вип. Є. В. Савельєв. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 154-158.

7. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018, 168 с.

8. Аббакумова Д. Створення та становлення Комітету Міністрів Ради Європи. *Юридичний вісник*. 2014. №2. С. 206-210.

9. Каба О. В. Механізм європейської системи захисту прав людини. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 434-438.

Анотація

Безносюк О. П., Гаргат-Українчук О. М., Юрчишин Н. Г. Механізм захисту прав людини у Європейському Союзі: теоретико-правові аспекти. – Стаття.

У статті розглянуто теоретичні аспекти механізму захисту прав людини у Європейському Союзі. Проаналізовано вплив та співвідношення міжнародного права та національного права держав-членів на даний правовий інститут. В статті зазначається, що існують ефективні міжнародно-правові механізми захисту прав людини, які охоплюють дві основні моделі, що розглядаються у поєднанні як універсальних, так і регіональних систем захисту прав людини. Тому, проблема механізму захисту прав людини виходить за межі відповідальності окремої держави, перетворюючись також на справу світового співтовариства та регіональних інтеграційних об'єднань, які нормативно визначають універсальні правові стандарти, яких держава повинна дотримуватись. Міжнародно-правовий захист прав людини являє собою систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою реалізації міжнародних стандартів прав та свобод людини або їх поновлення у випадку порушення.

Досліджено, що повага та захист прав людини є одним із керівних напрямів діяльності Європейського Союзу. Оскільки, Європейський Союз – це міждержавна організація, яка створена на основі міжнародних договорів, тому його діяльність, відповідно до цілей та принципів цієї організації, спрямована на співробітництво у сфері захисту прав людини. Основні права людини є складовою конституційних принципів для держав-членів Європейських Співтовариств, а також загальних принципів, закріплених в нормах міжнародного права. На сьогодні найважливішу роль у сприянні забезпеченню та захисту прав людини на європейському рівні відіграє Рада Європи та її основні органи. Рішення Суду ЄС також є визначальними у питаннях захисту прав і свобод особи в Євросоюзі.

Ключові слова: права людини, міжнародний захист прав людини, міжнародно-правовий механізм захисту прав людини, механізм захисту прав людини в Європейському Союзі.

Summary

Beznosyuk O. P., Gargat-Ukrainchuk O. M., Yurchyshyn N. G. Human rights protection mechanism in the European Union: theoretical and legal aspects. – Article.

The article examines the theoretical aspects of the human rights protection mechanism in the European Union. The influence and correlation of international law and national law of member states on this legal institution is analyzed. The article notes that there are effective international legal mechanisms for the protection of human rights, which cover two main models, which are considered in combination with both universal and regional human rights protection systems. The problem of the human rights protection mechanism goes beyond the responsibility of an individual state, becoming also a matter for the world community and regional integration associations, which normatively determine universal legal standards that the state must adhere to. International legal protection of human rights is a system of international (interstate) bodies and organizations that

act to implement international standards of human rights and freedoms or to restore them in case of violation.

It has been studied that respect and protection of human rights is one of the guiding directions of the European Union. Since the European Union is an intergovernmental organization created on the basis of international treaties, its activities, in accordance with the goals and principles of this organization, are aimed at cooperation in the field of human rights protection. Basic human rights are a component of constitutional principles for the member states of the European Communities, as well as general principles enshrined in the norms of international law. Today, the Council of Europe and its main bodies play the most significant role in promoting the provision and protection of human rights at the European level. Decisions of the EU Court are also decisive in matters of protection of individual rights and freedoms in the European Union.

Key words: human rights, international protection of human rights, international legal mechanism for the protection of human rights, mechanism for the protection of human rights in the European Union.